

מרים הנביאה וליל הסדר

יעל לוין

מבוא

מאמר זה מכנס יחדיו הידרשויות המאוזכרות במפוזר במקורות שונים בין מרים הנביאה ובין ההגדה של פסח וליל הסדר. התייחסויות אלה נוגעות לעניינים מרכזיים הקשורים במצוותיו של לילה זה, ובהם למרור ולהלל. כמו כן, מועלות במקורות אחדים זיקות בין מנהגים הנוהגים בליל הסדר ובין דמותה של מרים.

לפנינו שורה של מקורות שורשיים, המפארים את דמות ההוד והמופת של מרים הנביאה, הראויה להיות חקוקה על לוח לבנו בליל הסדר ולהימצא בקדמת תודעתנו. יש להשקיף על ההישענות על מקורות אלה כיניקה שורשית וכשאיבה אותנטית מאוצר מקורותינו, שלא כמו ריטואלים מחודשים אחדים שהונהגו בשנים האחרונות, שאין להם אחיזה במקורות, כגון תפוז שמניחים בקערת הסדר¹ וכוס מרים שמעמידים לצד כוסו של אליהו.²

המגמה להציב לנגד עינינו בלילה זה את מרים הנביאה משתלבת במגמה רחבה יותר של זיקתן של נשים לליל הסדר, בהמשך לפועלן בשעבוד מצרים וכאות הוקרה לחלקן בגאולה. אפשר להדגים זאת בין היתר בדברי ר' ישעיה הורוויץ (1565 לערך-1630) בחיבורו "שני לוחות הברית" כי האבות והאימהות הם יסוד המצוות התלויות בגאולת מצרים: פסח, מצה ומרור הם כנגד האבות, וארבע הכוסות הן כנגד האימהות;³ בשורה של מנהגים בליל הסדר הקשורים

1. ראו בין היתר "The Orange on the Seder Plate", *The Women's Seder Sourcebook: Rituals and Readings for Use at the Passover Seder*, edited by S. Cohen Anisfeld, T. Mohr, and C. Spector, Woodstock, Vermont, 2003, pp. 208-212, 289; S. Heschel, "Orange on the Seder Plate", *The Women's Passover Companion: Women's Reflections on the Festival of Freedom*, edited by S. Cohen Anisfeld, T. Mohr, and C. Spector, Woodstock, Vermont, 2003, pp. 70-77; V. L. Ochs, *Inventing Jewish Ritual*, Philadelphia 2007, pp. 79-81, 85-86.

2. ראו בין היתר "Miriam's Cup", *The Women's Seder Sourcebook*, *ibid.*, pp. 60-70, 288; V. L. Ochs, "Setting a Cup for Miriam", *The Women's Passover Companion*, *ibid.*, pp. 59-64, 268; V. L. Ochs, *Inventing Jewish Ritual*, *ibid.*, pp. 170-171, 186.

3. ר' ישעיה הורוויץ, שני לוחות הברית, אמשטרדם ת"ט, מסכת פסחים, מצה עשירה, [דרוש ראשון]. קנו ע"א. ראו י' לוין, "ארבע כוסות כנגד ארבע אמהות", קולך 13 (תשס"א), עמ' 2-1.

לנשים הצדקניות⁴ וכן בדברי ר' אברהם גראטי בביאורו "באר אברהם" להגדה, שיצא לאור בדפוס בשנת תס"ח (1708), המסב אחדים מסימני הסדר על בתיה בת פרעה מתוך ההכרה בחלקה בהצלתו הפיזית של משה.⁵ ועם זאת, מרים מצטיינת באורח מיוחד בתרומתה ארוכת השנים במהלך השעבוד לכלל העם, וכמי שמהות שמה ומכלול הווייתה קשורים לשעבוד ולגאולה. והנה, מן המוזכר בשמות רבה⁶ אנו למדים שקורותיהם האישיות של משה, אהרן ומרים היו אחוזות ושזורות בקורותיו הציבוריים של העם כולו, ומועמדת הקבלה פרטנית בין כל אחד ממנהיגי העם הללו ובין גזרות פרעה. וכך, בכל אחד משלבי השעבוד העמיד הקב"ה גואל, כהקדמת רפואה למכה, ושמותיהם הוענקו להם "על שם המאורע". מרים, הבכירה מבין האחים, היא כנגד הגזרה הראשונה של "וימררו את חייהם" (שמות א, יד), והיא קרויה בשם זה "על שם המירור"; לידת אהרן קשורה לגזרת המתת הבנים, וההסבר האטימולוגי של שמו הוא מלשון הריון; והולדת משה והצלתו קשורות לגזירת השלכת הבנים ליאור.⁷

מזה שנים אחדות מגלה אני עניין בדמותה המופלאה של מרים, ומתוך התוודעות למקורות בעלי מיוחדות מרובה המוסבים על אודותיה פרסמתי שורה של מאמרים עליה, המעלים מגוון היבטים הכרוכים בה ובפועלה. לחלק הארי של המקורות המובאים במאמר הנוכחי התייחסתי בכתובים בצורה מפורטת, ואולם זהו כינוסו הראשון של מכלול העניינים הללו אל מקום אחד. דומה כי קיבוצם יחדיו והכרת מקורות אלה מעניקים ומשווים ממד ומעמד חדשים לליל הסדר גופו, ומאפשרים את קיום מצוות יציאת מצרים מתוך ראייה מחודשת ובהידור רב יותר. העניינים השונים הבאים במאמר זה מוצגים על פי סדרם בליל הסדר.⁸

ראוי לציין כי לפי הנזכר בספר מיכה (ו, ד) נחשבת מרים כאחד השלוחים במצרים: "כי העלתוך מארץ מצרים ומבית עבדים פדיתיך ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים". במכילתא דרבי שמעון בן יוחאי נזקפת היציאה ממצרים, לפי אחת הדעות המובאות שם, למעשיהם הכשרים של משה, אהרן ומרים: "בכושרות" (תהלים סח, ז) במעשה כשרים שבהן אלו אברהם יצחק ויעקב. ד"א זה משה

4. ראו בהרחבה י' לויץ, "הנשים הצדקניות במנהגי ליל הסדר", הצופה, יום שני, י"ד בניסן תשס"ד, 5 באפריל 2004, סופרים וספרים, עמ' 5-4, 41.

5. ראו באריכות י' לויץ, מדרשי בתיה בת פרעה, ירושלים תשס"ד.

6. שמות רבה, כו, א, מז ע"ג-ע"ד.

7. לניתוח מקור זה ראו בהרחבה י' לויץ, "מרור - כנגד מרים", הצופה, יום שני, י"ד בניסן תשס"ז, 2 באפריל 2007, סופרים וספרים, עמ' 4.

8. במסגרת זו מובאים המקורות בתמציתיות, והקוראים מופנים לעיין עיון נרחב יותר בפרסומים המוזכרים בהערות השוליים. יוער כי קיים בהערות אזכור של אותם מאמרים פרי עטי הקשורים באורח ישיר לנושא הנדון, ואין התייחסות למכלול המאמרים שפרסמתי הן על חג הפסח והן על מרים הנביאה.

אהרן ומרים" ⁹. אף בבראשית רבה¹⁰ מיוחסת הגאולה למרים לצד אחיה: "ויספר שר המשקים' וגו' 'והנה גפן לפני' (בראשית מ, ט) אילו ישראל, 'גפן ממצרים תסיע' (תהלים פ, ט), 'ובגפן שלשה שריגים' (בראשית מ, י), משה אהרן ומרים, 'והיא כפרחת' (שם שם, שם) הפריחה גאולתן של ישראל"¹¹.

מצה

בספר המוסר הנודע "קב הישר" לר' אהרן קידנובר נזכר כי יש לכל אדם מישראל, אפילו יהא רב ופרנס ונגיד, לילך ולשאוב מים לאפיית מצה או לאפיית מצת מצוה. על האדם להזדרז בשמחה של מצוה, "שיזכיהו הקב"ה בחיים לשאיבת מים של מצה ומצוה לשנה הבאה ולשאוב מים בששון ממעיני הישועה כשנזכה לראות בעינינו מים חיים מבאר של מרים הנביאה"¹². בעל "קב הישר" אינו מתווה נוסח ממשי לאמירה, אלא נצמדת לשאיבת המים התקווה לגאולה העתידית.¹³

בספר "האסופות" לר' אליהו בן יצחק מקרקשונה, תלמידו של ר' אלעזר מוורמייזא, נזכר בשם הירושלמי כי שלוש המצות הן כנגד משה, אהרן ומרים. וכך נאמר: "ומסלקין את המפה לצד אחד ומביאין לפניו הקערה שבה ג' מצות וירקות. ושני תבשילין. שהן זכר לפסח ולחגיגה. בירושלמי יש. ג' מצות לוקחים כנגד משה אהרן ומרים. והתבשילין הן בשר וביצה או דג וביצה. או אפלו ממין אחד צלי ומבושל חשובין ב' תבשילין"¹⁴. קטע זה אינו מצוי בירושלמי שלפנינו, ואינו ידוע לפי שעה ממקור אחר. אין זו הדוגמה היחידה שאפשר להעלות של הלכה הקשורה לפסח המוזכרת בפי ראשונים בשם הירושלמי, שאינה מופיעה

9. מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי, מהדורת י"נ הלוי אפשטיין וע"צ מלמד, ירושלים תשט"ו, יג, ד, עמ' 38.

10. מדרש בראשית רבא, מהדורת י' תיאודור וח' אלבק, מהדורה שנייה, ירושלים תשכ"ה, פח, ה, עמ' 1081.

11. ראו י' לוין, מדרשי בתיא בת פרעה (לעיל הערה 5), עמ' 18-11; י' לוין, "כנגד שלושה גואלין", הצופה, יום שישי, ה' באדר תשס"ז, 23 בפברואר 2007, סופרים וספרים, עמ' 10, 13.

12. ר' צבי הירש קאיינדור, קב הישר, ורנקבורט דמיין תס"ה, פרק פט, נט ע"ג-ע"ד.

13. ראו ביתר הרחבה י' לוין, "מנהגים הקשורים בנשים ובחג הפסח", מילין חביבין א (תשס"ה), החלק העברי, עמ' טו"כ.

14. "סדר הלכות פסח של רבינו שלמה", כ"י מונטיפיורי 431, סרט 4037 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בירושלים, 73 ע"ג. גסטר הוציא לאור קטעים נבחרים של ספר "האסופות", לרבות הקטע הנדון. ראו Report for the Year, From 1st Tamuz, 5652-1892, to 30th Sivan, 5653-1893. Together with Origin and Sources of the Shulchan Aruch, and The Sepher Assufoth, by M. Gaster, London 1893, p. 49.

בירושלמי שלפנינו.¹⁵

תבשיל זכר למרים

בקובץ תשובות שהגיענו משמו של רב שרירא גאון, תשובות שנכתבו כמענה לשורת שאלות שהציבו בפניו אנשי קירואן, אנו שומעים על מנהג לפיו היו מניחים תבשיל שלישי על שולחן הסדר זכר למרים. קובץ תשובות זה מופיע בחיבור "מעשה רוקח", המיוחס לר' אלעזר מוורמייזא בעל "הרוקח". וכך נזכר:

ועוד שאלו על ב' תבשילין והשיב זכר לב' שלוחים משה ואהרן ששלח הקב"ה במצרים ויש משימין עוד תבשיל א' זכר למרים שנ' "ואשלח לפניך את משה ואהרן [!] ומרים" (מיכה ו, ד) ואותן ג' תבשילין דג בשר וביצה כנגד ג' מיני מאכל שעתידין ישראל לאכול לע"ל [=לעתיד לבא] דג כנגד לויתן ביצה כנגד זיז שדי בשר כנגד שור הבר.¹⁶

המקורות הבסיסיים בדבר הימצאות שני תבשילים הם ברייתות בתלמוד הבבלי¹⁷ ובתלמוד הירושלמי.¹⁸ מהקשרן עולה כי שני תבשילים אלו שימשו כמאכלי הסעודה גופם, וטרם נשאו אותה עת אופי סמלי. בתלמוד הבבלי מצויות הדגמות אחדות של שני המאכלים, ושלושת המזכרים בתשובה המיוחסת לרב שרירא גאון; דג, ביצה ובשר, מובאים כאופציות לתבשילי ליל הסדר.

לפי אחת הדעות המצויות בבבלי פסחים, אחד התבשילים הוא זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה. בספרות המאוחרת יותר רווחות דעות ומנהגים שונים בדבר מהות התבשילים, והמנהג כפי שהתגבש ברבות הזמן במרבית קהילות ישראל הוא של שימת זרוע כנגד הפסח וביצה כנגד החגיגה.¹⁹ אם נבקש לשייך את המקור בדבר הנחת התבשיל זכר למרים לנוהג המקובל בימינו, נראה כי מכיוון שהזרוע נחשבת כתבשיל הבשר, והביצה – כמות שהיא, יוצא שהתבשיל שיש לייחד זכר למרים הוא דג.

יש בקיום מנהג זה משום הכרה בתפקיד המרכזי שמילאה מרים בגאולת מצרים. המנהג נהג בקרב משפחות בית ישראל, ולא הצטמצם לנשים בלבד, ומבחינה זו אינו פמיניסטי מעצם מהותו.²⁰

15. ראו א' אפטוביצר, ספר ראב"ה, חלק שני, ירושלים תשכ"ד, עמ' 162, הערה 3, המציין כי מקבילה להבאה משם הירושלמי בעניין פסח, הבאה שאינה מצויה בו, נמצאת בקטע פיוט ארצישראלי.

16. ר' אלעזר מגרמייזא, מעשה רוקח, סאניק תרע"ב, סימן נט, עמ' יז.

17. פסחים קיד ע"ב.

18. ירושלמי פסחים פ"י ה"ג, לז ע"ד.

19. ראו שולחן ערוך, אר"ח, הלכות פסח, תעג, ד.

20. ראו בהרחבה י' לויך, "אות של הכרה: למנהג הנחת תבשיל בקצרת הפסח זכר למרים", קולק 8 (תשנ"ט), עמ' 3; Y. Levine, "Placing a Cooked Food on the Seder Table in

מגיד

בפירוש ההגדה של פסח המיוחס לר' דוד הנגיד, נכדו של הרמב"ם, מובא נוטריקון של המילה "אגדה", דהיינו "הגדה" של פסח, שנרמזים בו אישים שונים שבזכותם יצאו ממצרים. האות "א" היא כנגד אברהם, "והג' מן אגדה בזכות ג' רועים משה אהרן ומרים [...] והד' של אגדה בזכות ד' אמהות. והה' בזכות חמשה חומשי תורה, שבשבילם יצאו ממצרים. [...] ויש קורין אותה הגדה".²¹ כמו כן, ר' דוד הנגיד מבאר את התיבות "עבדים היינו לפרעה במצרים" בהוראה שהקב"ה גאלנו מבין פרעה "בזכות מרים שהיו שנותיה קכ"²² כמנין 'עבדים'. ובזכות מה שעשתה עמהם בשעה שנולדו. רק לאחר מכן מועלית זכותו של משה – הוא צם קכ"ו ימים כמניין "עבדים" ופעל והשתדל בעניין המכות.²³

מרור

בקטעי פרשנות אחדים המצויים בביאורים להגדה של פסח מובאת בווריאציות שונות זיקה בין מרים הנביאה ובין המרור בליל הסדר. הביאור הראשון מבחינה כרונולוגית בעניין זה מופיע בחיבורו של ר' ישעיה הורוויץ "שני לוחות הברית".²⁴

דבריו של ר' ישעיה הורוויץ מוסבים על מאמרו של רבן גמליאל "כל שלא אמר שְׁלֶשָׁה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. ואלו הן: פסח, מצה ומרור". השל"ה קובע כי פסח הוא כנגד אהרן, מצה היא כנגד משה ומרור הוא כנגד מרים. הוא מביא את המאמר במשנת אבות (א, ב) שהעולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, בהזכירו כי אלמנטים אלה התגלמו במצרים.

Commemoration of Miriam", *All the Women Followed Her: A Collection of Writings on Miriam the Prophet & The Women of Exodus*, edited by R. Schwartz, Mountain View, California, 2001, pp. 235-251 .

21. מדרש רבי דוד הנגיד על הגדה של פסח, מהדורת ש' ירושלמי, ירושלים תשמ"א, עמ' לט. על יציאת מצרים בזכות משה, אהרן ומרים ראו לעיל הטקסט ליד הערה 11; על גאולת מצרים בזכות האימהות ראו סדר אליהו רבה, מהדורת מ' איש שלום, ווינא תרס"ב, כה, עמ' 138; על הגאולה בגין הזכות העתידית של קבלת התורה ראו מדרש תהלים, מהדורת ש' באבער, ווילנא תרנ"א, קיד, ה, עמ' 472-473; מדרש שמות-רבה: פרשות א"ד, מהדורת א' שניאן, ירושלים תשמ"ד, ג, ד(1), עמ' 126. והשוו עוד שם, א, להלו', עמ' 102-100.

22. ראו י' לוין, "גילה של מרים בעת הסתלקותה", הצופה, יום שישי, ג' באדר תשס"ו, 3 במארס 2006, סופרים וספרים, עמ' 12.

23. מדרש רבי דוד הנגיד על הגדה של פסח (לעיל הערה 23), עמ' מז. ראו י' לוין, "מאבל להלל: חלקו השני של המאמר 'מרור - כנגד מרים'", הצופה, יום שישי, י"ח בניסן תשס"ז, 6 באפריל 2007, סופרים וספרים, עמ' 11.

24. ר' ישעיה הורוויץ, שני לוחות הברית (לעיל הערה 3), מסכת פסחים, מצה עשירה, דרוש רביעי, קעב ע"א-ע"ב.

לצורך עריכת ההקבלה בין פסח, מצה ומרור ובין שלושת מנהיגי העם מסתייע השל"ה בדרשה בשמות רבה, המציינת כי שלושת שלבי השעבוד הם כנגד משה, אהרן ומרים.²⁵ השל"ה מוסיף להעלות זיקה בין שלוש המתנות שניתנו לישראל; מן, ענני כבוד ובאר²⁶ ובין תורה, עבודה וגמילות חסדים. באשר למרים הוא מעניק ביאור על דרך הקבלה. באר מים חיים מסמל חסד, והבאר ניתנה בזכות מרים. מרור הוא כנגד גמילות חסדים, שכן מרור נקרא גם חסה, מלשון לחוס ולרחם. הייסורים הבאים על האדם הם חסד שניתן לו כדי למרק את זוהמת עוונותיו, דבר המביאו לזכות לחיי העולם הבא. אם כן המרור הוא כנגד מרים, המרמזת גם למוטיב של גמילות חסדים.

נראה בביור לקבוע שדברי השל"ה מיוסדים על המוזכר בספרות המדרשית שעיקר השעבוד היה שמונים ושש שנים מהולדת מרים ועד יציאת מצרים.²⁷ במרבית מקורות אלה מצוי קישור בין השם "מרים" ובין הרעיון של המירור. נראה לומר שהשל"ה עורך מעין גזרה שווה בלמדו כי כשם שהכתוב "וימררו את חייהם" (שמות א, יד) מוסב על מרים בספרות המדרשית, באותו האופן אפשר ליצור זיקה בין הקטע בהגדה הנוגע למרור, קטע המסתייע אף הוא בכתוב זה, ולאור זאת לקשור בין המרור לבין מרים. ההקבלה בין פסח, מצה ומרור ובין משה, אהרן ומרים, מופיעה בווריאציה בפירוש ההגדה של פסח לר' חנוך הענוך הענה "ענבים במדבר".²⁸

החיד"א (1724-1806) ייחד חיבורים אחדים לביאור ההגדה של פסח. בפירושו לסימן מרור שבספרו "שמחת הרגל"²⁹ מסתייע הוא במוטיב ששנות השעבוד היו פ"ו מהולדת מרים ועד ליציאת מצרים. החיד"א מציין כי כתוצאה מעבודת הפרך סבלו מקצת בני ישראל נזקים בגוף והפכו בעלי מומים. בעקבות זאת התחייבו המצריים כלפי ישראל בבושת, צער, ריפוי ונזק, וכפירעון חוב זה נגרעו מישראל ארבעה מתוך חמישה חלקי השעבוד, ועל כן השנים הממשיות שבהן נשתעבדו היו פ"ו מהולדת מרים. חשבון זה נשען על היותן של שנות השעבוד השלמות ארבע מאות ושלושים: "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה

25. ראו לעיל הטכסט ליד הערה 6.

26. תוספתא, מהדורת שי' ליברמן, סוטה, יא, 8, עמ' 220. לרשימת המקבילות עיינו שי' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ח, סדר נשים, סוטה-קידושין, עמ' 772.

27. שיר השירים רבה, ב, יא, יז ע"ב. מקבילות: פסיקתא דרב כהנא, כרך א, מהדורת ד' מנדלבוים, מהדורה שנייה, נויארק תשמ"ז, החדש הזה, ט, עמ' 39-49; מדרש תנחומא הקדום והישן, מהדורת שי' באבער, בראשית שמות, ווילנא תרמ"ה, בא, ז, עמ' 64; C. J. Milikowsky, *Seder Olam: A Rabbinic Chronography*, Dissertation, Yale University, 1981, Volume II, Chapter 3, pp. 227-228; פסיקתא רבתי, מהדורת מ' איש שלום, ווינא תר"מ, החדוש, עג ע"ב; ז' פרדס-פינשטיין, מדרש ויושע, עבודת גמר, ירושלים תשנ"ד, שמות יד 03, עמ' 61-71.

28. ר' חנוך הענוך הענה, סדר הגדה של פסח עם פירוש ענבים במדבר, אלטונא [תקל"ח], י ע"ב.

29. ר' יוסף חיים דוד אזולאי, שמחת הרגל, ליורנו [תקמ"ב], לימוד ג, י ע"ב.

וארבע מאות שנה" (שמות יב, מ. ועיינו עוד שם, מא). לעומת זאת, בפרשת ברית בין הבתרים מוזכר מניין שנות העבדות כארבע מאות: "ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה" (בראשית טו, יג). פירושו של החיד"א לסימן מרור נדרש אם כן אל פ"ו שנות שעבוד ישראל מהולדת מרים. אף במהלך פירושו לקטע "ורב" בחיבורו "שמחת הרגל", קטע הזוכה לביאור ארוך, מסתייע החיד"א פעמים אחדות במוטיב שארבע מאות ושלושים שנות השעבוד הם חמש פעמים שנותיה של מרים.³⁰

הלל

בביאורים אחדים מבית מדרשם של בעלי התוספות מופיע בווריאציות שונות המוטיב כי פ"ו שנותיה של מרים עד גאולת מצרים נרמזות בכתוב "הללויה הללו עבדי ה'" (תהלים קיג, א), המופיעה בראש תפילת הלל, משום שהמילה "עבדי" עולה בגימטריה פ"ו כשנותיה של מרים עד גאולת מצרים. יש ממקורות אלה שמהם משתמע כי כהודייה על גאולתם נקטו לשון זו, שיש בה כדי לבטא את שחלף עליהם. בביאור לתיבות "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" (בראשית טו, יג) נזכר כי "ועינו 'אותם' בגימ' פ"ו שנה' משעה שנולדה מרים על שם המרר נקראת מרים ורמוז בתחילת ההלל 'הללויה הללו עבדי ה' 'עבדי' בגי' פו".³¹ בפירוש אחר המוסב על המילים "ותלד בן" (שמות ב, ב) נאמר שהגימטריה של פ"ו מצויה בסופי התיבות של "ועבדום וענו אותם": "ותלד בן" [...] מרים נקראת על שם 'וימררו' (שם א, יד) וכשיצאו היתה בת פ"ו לכך התחילו הלל 'הללו עבדי ה'". 'עבדי' בגימ' פ"ו וזהו 'ועבדום וענו אותם' [...] ס"ת בגימ' פ"ו שנה".³² ביאור דומה מוסב על הכתוב "ותתצב אחתו מרחק" (שם ב, ד): "מרים על שם המרר וכשיצאו ממצרים היתה בת פ"ו שנה לכך התחילו ההלל 'הללויה הללו עבדי ה' 'עבדי' בגימ' פ"ו".³³ תפיסה רעיונית דומה מובאת בפירוש ההלל מבית מדרשו של ר' אלעזר מוורמייזא: "ונקראת מרים, על שם המרר 'וימררו את חייהם', נמצא שהיה המרר פ"ו שנים כמנין 'ע'ב'ד'י", לכך אמרו 'הללו עבדי ה'".³⁴

30. ר' יוסף חיים דוד אזולאי, שם, נז ע"ב; נד ע"א (צ"ל נח ע"א). ראו עוד י' לוין, „מרור - כנגד מרים" (לעיל הערה 7); י' לוין, „מאבל להלל" (לעיל הערה 23).

31. תוספות השלם, מהדורת י' גליס, חלק ו, ירושלים תשמ"ז, עמ' כד, שמות א, יד, אות יב, הערה 4. והשוו עם תוספות השלם, חלק ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' סח, בראשית טו, יג, אות א.

32. תוספות השלם, חלק ו, שם, עמ' לה, אות ד.

33. שם, עמ' מ, אות ג.

34. מ' הרשלה, „פירוש ההלל לרבנו אליעזר מגרמייזא", סיני עב (תשל"ג), עמ' רל; רבנו אלעזר מגרמייזא, הגדה של פסח ושיר השירים עם פירוש הרוקח, מהדורת מ' הרשלה, ירושלים שדמ"ת, עמ' קיב; ר' אלעזר מגרמייזא, פירושי סידור התפילה לרוקח, מהדורת מ' הרשלה ו"א הרשלה, חלק שני, ירושלים תשנ"ב, עמ' תרט. וראו בהרחבה

יש להעיר עוד כי מדברים שכתב הרמב"ן עולה כי למרים הנביאה היה חלק בהתקנת אמירת ההלל לדורות. כך, בהשגותיו לספר המצוות של הרמב"ם מבאר הרמב"ן את המאמר המובא בתלמוד הבבלי בעניין אמירת ההלל: "נביאים שביניהן תקנו להן לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן".³⁵ הרמב"ן מפרש מאמר זה במשמעות ש"נביאים שביניהם" ירמוז לדור שיצא ממצרים למשה אהרן ומרים ואל אצילי בני ישראל ולכל שבהם רוח הקדש".³⁶ ר' יעקב צבי מעקלענבורג, בעל "הכתב והקבלה", בהזכירו את דבריו אלו של הרמב"ן, מתייחס למשה, אהרן ומרים בלבד: "וכן הרמב"ן בשרש ראשון לס' המצות כ' למה דאמרי' (בערבי פסחים) הלל זה משה וישראל אמרוהו ונביאים שביניהם תקנוהו ר"ל משה ואהרן ומרים".³⁷

אכילת ביצה בסעודה

מנהג הקשור למרים ולקושי השעבוד מעת לְדָתָהּ הוא נוהג אכילת ביצה קשה בסעודת ליל הסדר. החת"ם סופר (2671-9381) מציין כי הטעם למנהג זה הוא זכר לאבל שנהגו אבותינו בליל פסח במצרים גופו על מאורעות רעים שפקדום ביום זה עד אותה עת.³⁸ החת"ם סופר מונה ארבעה מאורעות שהתרחשו בליל פסח שעליהם התאבלו כבר במצרים: ברית בין הבתרים; נטילת שרה לבית פרעה; עמידת יעקב לפני פרעה (בראשית מז, א-י) והתחלת קושי השעבוד. אשר למאורע אחרון זה, המקורות בספרות המדרשית המציינים שהתגברות השעבוד חלה עם הולדת מרים אינם מזכירים מועד מדויק. תאריך הולדת מרים אינו מאוזכר במקור כלשהו. החת"ם סופר עצמו מציין במהלך הידרשותו כי מראה הסנה אירע בר"ח ניסן, ובו בפרק הייתה הכבדת העבודה על האנשים (שמות ה, ט).³⁹

סיכום

כאמור, ראוי לנו לשלב את תוך מערך סדר ליל פסח את המנהגים הללו. הקשורים במרים הנביאה וכן לאזכר במהלך הסדר את הפרשנויות הנוגעות אליה.

³⁵ י' לויין, "מאבל להלל" (לעיל הערה 21).

³⁶ פסחים קיז ע"א.

³⁷ ספר המצוות להרמב"ם עם השגות הרמב"ן, מהדורת ח"ד שעוועל, ירושלים תשמ"א, השורש הראשון, עמ' כא.

³⁸ ר' יעקב צבי מעקלענבורג, הכתב והקבלה, חלק ב, פראנקפורט אם מיין טר"מ, דברים יב, ז, כד ע"ב. ראו ביתר הרחבה י' לויין, "הוראת התורה על ידי מרים", הצופה, יום שישי, ט"ז במרחשוון תשס"ב, 2 בנובמבר 2001, סופרים וספרים, עמ' 11-12.

³⁹ רבינו משה סופר, חתם סופר, דרשות, קלוזש-קלויזענבורג תרפ"ט, כרך שני: ניסן-תשרי, דרוש לז' אב תקפ"ז, שכו ע"ב.

³⁹ ראו בהרחבה י' לויין, "מאבל להלל" (לעיל הערה 18).

זאת לצד אזכור מנהגים נוספים שאף בהם מועלית זיקה לדמויות נשים. עריכת ליל סדר שבה משולבים מנהגים ופרשנויות אלה משווה לו ממד אחר לחלוטין ממה שרובנו גדלנו עליו. בהחייאת המנהגים הללו אנו שבים לעצמיות מהות גאולת מצרים ומצוות סיפור יציאת מצרים. לכן כמדומה שראוי גם לקיים עיון מודע לקראת ליל פסח במקורות אלה והכרתם על מנת שכל איש ואישה בישראל יוכל לקיים בצורה מהודרת, אמיתית ונהירה יותר את המצוות המוטלות עליו במועד שבו יצאנו מעבדות לחרות.